

A comparative study of the common themes of the prophetic praises of Ahmad Shooghi and Khaqani

Mehrdad Aghaei^۱ , Roqia Nemati^۲ , Abdullah Pasalari^۳

Abstract

The ancient root of comparative literature or parallel literature in the history of Persian and Arabic literature has not been hidden from any researcher of this bilingual literature, especially in the field of prophetic praises since ancient times. The praise of the Holy Prophet of Islam (PBUH) is a legacy of the common religious sentiment and thinking of Islamic writers, especially between the civilizations of Iran and Arabs. Even the long time of living between the poets of Wadiban has not been able to make these common and remarkable aspects and themes in their poems become forgotten. The poems of these two poets, considering The religious and religious background of both of them, in spite of living in different eras, and with a long time gap, has a common aspect, especially the teachings of the Holy Prophet of Islam. The comparison of the poems of these two poets is based on prophetic praises and common themes such as the birth, morals and creation of the Prophet (PBUH), the position and status of the companions and family of the Prophet (PBUH). , the Kausar pool, miracles and influence from the Qur'an and prophetic hadith and attention to Jesus the prophet can be compared and measured. with the difference that although Khaqani does not have a Sufi profession, he has a special skill in creating meanings and using various words of Sufi literature, and most of his descriptions are short and concise. However, in most cases, Shoghi expresses the matter in a simple, clear and concise way in his prophetic praises. A comparison compares the poems in Shoghi Diwan and Khaqani Batkieh on their prophetic praises, in order to show the commonalities and differences of these two famous poets in the way of speaking.

Keywords: comparative literature, prophetic praises, Shoghi, Khaqani Sharvani, common religious and religious culture, common themes.

^۱Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, University of Mohaghegh Ardabili, Ardabil, Iran. (Corresponding author) Email: M.Aghaei@uma.ac.ir

^۲PhD student, Department of Arabic Language and Literature, Tehran University of Science and Research, Tehran, Iran. Email: r.nemati^۲۰۱^۸@gmail.com

^۳Master's degree, Department of Arabic Language and Literature, University of Kurdistan, Kermanshah, Iran. Email: abdollah.pasalari@gmail.com

References

A) Books

The Holy Quran.

Estilami, Mohammad (۲۰۰۷) "Criticism of Khaqani poems based on the speeches of Ustad Badi al-Zaman Farozanfar, the text of the poems according to the proofreading court of Ustad Syed Diyauddin Sajjadi", Tehran: Zovar Publications.

Ansari, Mahmoud Shakib (۱۳۷۶) "Evolution of Arabic Hadith Literature", Ahvaz, Ahvaz Shahid Chamran University Publications.

Abu Zahra, Muhammad, (۱۳۷۵), "The End of the Prophets", ۲nd edition, Mashhad, Astan Quds Razavi Publishing House.

Ashrafzadeh, Reza, (۱۳۸۵), "A Selection of Khaqani's Poems", Tehran, Asatir Publishing House.

Al-Khafaji, Muhammad Abd al-Muneim, (۱۹۸۵), "Arabic Literature of Hadith", Al-Tabba Al-Awali, Cairo, Dar al-Maarif.

Al-Khayat, Jalal and Alwan Azharsharif (۲۰۱۵), "History of Contemporary Arab Literature, translated by Mahmoud Fezdeh", first edition, Kermanshah, Razi University Press.

Dashti Neishabouri, Mohammad, (۲۰۱۳) "The sky of Medina, a comparative description of Bard and Hajj al-Bardah, correctness of the Prophet of Islam (PBUH)", second edition, Mashhad, Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.

Rastgo, Seyyed Mohammad, (۲۰۰۹), "The Manifestation of the Qur'an and Hadith in Persian Poetry", Tehran, Samt Publications.

Rahbar, Khatib, (۱۳۶۸) "Ghazliats of Ostad Sokhon Saadi Shirazi" Tehran, Saadi Publishing House (Serai Sokhon.)

Zarrein Koob, Abdul Hossein, (۱۳۸۳), "Meeting the Kaaba of John", first edition, Tehran, Sokhon Publications.

Zarin Koob, Abdul Hossein (۲۰۱۲) Literary Criticism, ۱۰th edition, Tehran, Amirkabir Publications.

Zaki Mubarak, Muhammad (۱۹۹۷) "Al-Ma'adiah al-Nabawiyyah", ۲nd edition, Damascus, Al-Sharq al-Jadeed School.

Sajjadi, Ziauddin (۱۳۵۷) "Divan Khaqani Shervani", Tehran, Zovar publishing house.

Al-Sajestani, Abu Daoud (۲۰۰۹) Sunan Abi Daoud, Damascus, Dar al-Rasalah al-Alamiya.

Shami, Yahya and Akari, Suzi (۲۰۰۴) "La'ali Man Al-Sharq", Al-Awli edition, Lebanon, Beirut, Dar al-Fikr al-Arabi.

Shurel, Yves (۲۰۱۰) Comparative Literature, translated by Tahmourth Sajdi, second edition, Amirkabir Publishing House, Tehran.

Shoghi, Ahmed, (۲۰۰۶), "Al-Shaukiyat", Beirut, Dar al-Kitab al-Arabi. (four magazines in one magazine.)

Zaif, Shoqi, (۱۹۵۳) "Shoqi the Poet of Asr al-Hadith", ۱۳th edition, Cairo, Dar al-Maarif.

Ghanimi Hilal, Mohammad (۲۰۱۳) Comparative literature (history and evolution, influence and impact of Islamic culture and literature), translated by Seyed Morteza Ayatollah Zadeh Shirazi, Tehran, Amirkabir Publications.

Faruzanfar, Badi al-Zaman, (۱۳۸۷) "Hahadith and stories of the Masnavi, translated and edited by: Hossein Davoudi, Tehran, Amir Kabir Publishing House.

Farrukh, Umar, (۱۹۶۹), "Al-Jadidfi al-Adab al-Arabi", first edition, Beirut, Dar al-Alam.

Alfa Khoury, Hana, (۱۳۷۷), History of Arabic Literature, First Edition, Tehran, Tos Publications.

Al-Qurtobi, Muhammad Ibn Ahmad Ansari, (۱۹۹۹), "Al-Jamee Lahkam Al-Qur'an", Beirut, Dar al-Fikr.

Kandali Harishchi, Ghafar, (۱۳۷۴), "Khaqani Shervani Hayat, Zaman, and his environment, translation: Mirhadayt Hesari", Tehran: University Publishing Center.

Kazzazi, Jalaluddin, (۱۳۶۸), "Rukhsarsobh", Tehran: Center.

Mahozhi, Mehdi, (۱۳۶۶), "Anderchang Fire", Tehran, Sokhon Publications.

Al-Majlisi, Al-Sheikh Mohammad Baqer, (۱۹۸۳), "Bihar al-Anwar", Beirut: Al-Wafa Foundation.

Nemati, Ruqiyeh, (۲۰۰۶), "Dissertation: Religious and Social Obligation in Ahmad Shoghi's Poems", Kermanshah Azad University.

b) Articles

Azadi Nia, Hamzeh (۲۰۱۴) review and criticism of the satirical poems of Malek Al-Shaara Bahar and Ahmad Matar, master's thesis of Ilam University.

Akbari Roknabad, Azam; Mehbobah Khorasani and Shahrazad Niazi (۲۰۱۷) comparative comparison of patriotism in the poems of Farrokhi Yazdi and Bashara Al-Khoury, comparative literature review, second year, fourth issue, pp. ۲۷-۵۹.

Amin Moghadisi, Abolhasan, (۱۳۸۳ AH), "Comparative introduction to Shoghi and Bahar's prophetic praises", Tehran University Faculty of Literature, Arabic Language and Literature, Spring ۱۳۸۳ AH, pp. ۱-۱۸.

Amin Moghadisi, Abolhasan and Aftakhari, Zainab, (۲۰۱۳), "Comparative study of Prophetic Praises in Busiri and Khaqani's divans", comparative literature survey (Arabic-Persian comparative studies), Razi University, Kermanshah, fourth year, number ۱۵, pp. ۱-۲۳.

Abu Baisani, Hossein and Seliminejad, Ansar and Bani Poulad, Mohed, (۲۰۱۳), "Comparative examination of commonalities and differences in the praises of Prophet Khaqani and Bardeh Busiri", Collection of articles of the National Conference of Comparative Literature (Persian-Arabic) Volume ۱ (A-S), Razi University, Kermanshah, ۲۰ May ۱۳۹۱ AH, pp. ۱-

Rajabi, Farhad (۱۳۹۱) The mission of humor in the poetry of Mirzadeh Eshghi and Ahmad Matar, Arabic Language and Literature - No. ۷, pp. ۷۳-۱۰۴.

Seyedi, Seyed Hossein, (۲۰۱۳), "Description Analytical Importance and Nature of Comparative Literature", Review of Comparative Literature of Razi University, first year, number ۳, pp. ۱-۲۱.

Ghasemlou Khedari, Masoumeh; Morteza Razzaqpour and Mohammad Ismail Ebrahimi (۱۴۰۲) Comparative comparison of the components of love in the thought of Maulana Jalaluddin Balkhi and Ervin Yalom, Comparative Literature Journal, ۷th year, number ۲۳, pp. ۱-۲۹.

.

فصل‌نامه علمی جستارنامه ادبیات تطبیقی

سال هفتم، شماره بیست و پنجم، پاییز ۱۴۰۲

مضامین مشترک مدایح نبوی در سروده‌های احمدشوقی و بدیل خاقانی شروانی

رقیه نعمتی^۱، مهرداد آقائی^۲، عبدالله پاسالاری^۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱/۳۱، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۵/۲۶

صص (۲۱۳-۲۳۸)

چکیده

ادبیات تطبیقی در تاریخ ادبیات عربی و فارسی از دیرباز ریشه دوانیده است. تأثیر ادب عربی بر ادب فارسی به‌ویژه در مدایح نبوی، بر هیچ پژوهشگر ادبی، پوشیده نیست. ستایش پیامبر بزرگوار اسلام (ص) میراثی از عاطفه و تفکر دینی مشترک بین ادیبان اسلامی است. شعر فارسی با تأسی از شعر عربی در قالب‌ها و اوزان و بحور شعری، افق‌های نوینی رو به دنیای ادب گشود که در این میان بحرهای فراهیدی پایه‌های اولیه این گشایش و ابتکار بود. تأثیر و تأثر میان دو ادب عربی و فارسی متقابل است. در مقایسه اشعار احمد شوقی و بدیل خاقانی در محور مدایح نبوی، مضامین مشترکی همچون: میلاد، اخلاق و خلقت پیامبر (ص) مقام و منزلت یاران و خاندان پیامبر (ص)، حوض کوثر، معجزات و تأثیرپذیری از قرآن و حدیث نبوی و توجه به عیسی پیامبر مرسل قابل مقایسه و تطبیق است. با این تفاوت که خاقانی هرچند دارای مسلک صوفیانه نیست، ولی در خلق معانی و به کارگیری لغات متنوع ادبیات صوفیانه تبخّر خاصی دارد و اغلب توصیف‌هایش کوتاه و خلاصه است، اما شوقی در غالب موارد به شکلی ساده و روشن و مفصل در مدایح نبوی خود به بیان مطلب می‌پردازد. پژوهش حاضر با رویکردی تطبیقی مکتب فرانسوی و با روش توصیفی - تحلیلی به مقایسه اشعار شوقی و خاقانی با تکیه بر مدایح نبوی آنان می‌پردازد، تا در خلال آن وجوه اشتراک و گاهی افتراق این دو شاعر نامدار در شیوه سخن‌پردازی نمایان شود.

کلیدواژه‌ها: ادبیات تطبیقی، مدایح نبوی، احمد شوقی، خاقانی شروانی، شعر عربی و فارسی

^۱دانشجوی دکتری گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه علوم و تحقیقات تهران، تهران، ایران. پست الکترونیک: r.neamati2018@gmail.com

^۲دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه محقق اردبیلی، اردبیل، ایران. (نویسنده مسئول) پست الکترونیک: M.Aghaei@uma.ac.ir

^۳کارشناسی ارشد گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه کردستان، کرمانشاه، ایران. پست الکترونیک: abdollah.pasalari@gmail.com

۱- مقدمه

مدیحه‌سرایی یکی از اغراض شعری است که در ادب عربی و ادب فارسی از عهد قدیم رواج داشته و شاعران زیادی با اشعار مدح خود به شهرت رسیده‌اند؛ هرچند که بسیاری از این شاعران برای کسب مال و هدیه و یا گرفتن مقام و جایگاه و شغلی در مناصب حکومتی زبان به سرودن اشعار مدح می‌گشودند. در این میان برخی از شاعران متعهد و ملتزم بودند که از روی احساسات قلبی و باورهای درونی و دینی خود اقدام به سرودن مدایحی در وصف پیامبر اکرم (ص) می‌نمودند، بدون اینکه چشم‌داشت پاداشی یا هدیه‌ای و یا انتظاری از کسی داشته باشند. از جمله اینها شاعر بزرگ ایرانی خاقانی شروانی و امیرالشعرای معاصر عرب احمد شوقی هستند که این جستار به بررسی مدایح نبوی آنان می‌پردازد.

ادبیات تطبیقی تأثیر متقابل ادبیات مختلف همراه با اشتراکات متعدد فرهنگی و زبانی را مورد بررسی قرار می‌دهد. مکتب فرانسوی به‌عنوان اولین مکتب در ادبیات تطبیقی، به بررسی جنبه‌های تأثیر و تأثر در ادبیات یک ملت با ملتهای دیگر بر مبنای مطالعات تاریخی و اختلاف زبان می‌پردازد. «مهم‌ترین ویژگی مکتب فرانسه، تاریخ‌گرایی است؛ یعنی رابطه تاریخی و یا رابطه تأثیرگذاری و تأثیرپذیری از اصول این مکتب است» (سیدی، ۱۳۹۰: ۱۳). ادبیات تطبیقی مرزهای قومی و ملی را درنور دیده و در گستره‌های فراتر از آن زمینه‌ای مناسب برای شناخت ادبیات ملل دیگر و نیز پیوند و تعامل آنها با یکدیگر در سطوح متعدد را فراهم می‌آورد. بررسی پیوند ادبیات دو تمدن ایران و عرب که از وجوه مشترک دینی، تاریخی و فرهنگی برخوردارند نیز همواره در مطالعات ادبیات تطبیقی حائز اهمیت فراوان بوده است. یکی از بارزترین مصادیق این پیوند و اشتراک، مدایح نبوی است که در آثار شاعران و ادیبان این دو ملت از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده و همواره بخش اعظمی از اشعار را به این مضمون و غرض اختصاص داده‌اند. (امین مقدسی و افتخاری، ۱۳۹۳: ۱۵).

مدایح نبوی یکی از فنون و گونه‌های شعری است که گرایش به تصوف و عرفان در نشر و گسترش آن نقش مهمی ایفا نموده است و آن گونه‌های با ارزش از عواطف دینی و

نوعی گران‌سنگ از ادب به شمار می‌آید (زکی مبارک، ۱۹۹۷: ۱۷). در میان شاعران عرب، احمد شوقی امیرالشعرای معاصر عرب و پیشگام ادبیات مدرن مصر، به ذکر مدایح نبوی پرداخته است. ایشان با وجود اینکه در ناز و نعمت رشد کرده و کاخ نشینی را تجربه نموده است، اما در سرودن اشعار مدحی خود پا بر جای پای اسلاف خود شیخ بوصیری خصوصاً در نهج البرده که از اشعار ممتاز وی است می‌گذارد و خود را در زمره شاعران مدایحه‌سرای پیامبر قرار می‌دهد.

در ادبیات فارسی بدون اغراق می‌توان گفت که اکثر قریب به اتفاق شاعران فارسی زبان، پرورده میدان دین هستند. به همین دلیل ابتدای دیوان همگی آن‌ها بعد از یاد و نام خداوند نعت و مدح رسول خدا قرار دارد. عده‌ای از شاعران نیز، تنها به این امر اکتفا نکرده و چندین قصیده مدحی در نعت پیامبر اکرم (ص) سروده‌اند و آن‌ها را زینت‌بخش دیوان شعر خود قرار داده‌اند. حتی می‌توان گفت شاعران پارسی‌گوی بیشتر از شاعران عرب زبان به مدیحه‌سرایی توجه نشان داده‌اند و مدایح نبوی در زبان فارسی اگر از قوت و کمیت و کیفیت بیشتری برخوردار نباشد، کمتر نیست. خاقانی از جمله شاعرانی است که برخلاف بسیاری از شاعران تنها به ستایش پیامبر (ص) در ابتدای دیوانش بسنده نکرده، بلکه در حدود ۱۳ قصیده در دیوانش را به شکل پراکنده به مدح و وصف حضرت رسول (ص) اختصاص داده است (استعلامی، ۱۳۸۷: ۶۹/۱).

احمد شوقی از شاعران معاصر مصر در سال ۱۸۶۸ م. در قاهره چشم به جهان گشود. تباری آمیخته از نژادهای عربی، ترکی، یونانی و چرکس باعث شد شاعری ممتاز شود (ضیف، ۱۹۵۳: ۹). شوقی علوم بلاغت و ادبیات عرب را نزد علمای ازهر آموخت و حقوق را در مصر و زبان و ادبیات فرانسه را در پاریس خواند. او دارای زندگی مرفهی بود (الخفاجی، ۱۹۸۵: ۷۰/۱). وی از نوجوانی به تقلید از شاعران پیشین به سرودن شعر پرداخت. شعر شوقی سه مرحله را پشت سر گذاشته است: مرحله تقلید، مرحله انتقال از قدیم به جدید و مرحله تجدید. شعر شوقی زندگی یک امت را در طول یک نسل بیان می‌کند و بر تاریخ عرب و فعالیت‌های اجتماعی جهان تکیه دارد (فروخ، ۱۹۶۹: ۲۶۲/۲). شوقی به‌ویژه در مدیحه و نظم و موضوعات مهم تاریخی بسیار کوشیده و سرودن قطعه نیز از ویژگی‌های اوست. در شعر او میهن‌پرستی به‌گونه‌ای بسیار چشمگیر دیده می‌شود

(الخياط و همکاران، ۱۳۸۵: ۱۲۴). او در تمام اغراض شعری مانند غزل، وصف، رثا، مدح، فخر و حکمت و اخلاق قصایدی سروده است (انصاری، ۱۳۷۶: ۹۷). از بهترین شعرهای مدحی که احمد شوقی در آن استاد است اشعارش در مدح پیامبر(ص) است. قصیده معروف نهج البرده گل سرسبد آنهاست که با غزل به روش گذشتگان (کعب بن زهیر و بوصیری) آغاز می‌شود و دارای ۱۹۰ بیت است (شامی و عکاری، ۲۰۰۴: ۳۹)

افضل‌الدین بدیل بن علی بن عثمان خاقانی شروانی از بارزترین قصیده سرایان قرن ششم است. او در شهر شروان نزدیک باکوی امروزی، پا به عرصه وجود گذاشت (استعلامی، ۱۳۸۷: ۱۵/۱). خاقانی نزد عمومی خود، کافی‌الدین عمر بن عثمان که مردی حکیم و طیب و فیلسوف بود مشغول تحصیل دانش شد و دیری نپایید که در سایه نبوغ و همتش در علوم ادب و لغت و قرآن و سایر علوم و فنون زمان خود به نبوغ رسید. مدایح نبوی در ادبیات فارسی در قرن چهارم هجری رشد کرد. در این قرن، ستایش پیامبر اکرم (ص) در قالب‌های شعری در آثار ادبی برخی شاعران ظاهر گشت. ادبیات فارسی در قرن ششم، شاهد دوران شکوفائی شعر عرفان و تصوف بود. یکی از موضوعات شعر صوفی مسلکان، موضوع مدیحه نبوی است (ابویسانی و همکاران، ۱۳۹۱: ۳). گرچه خاقانی در مدح پادشاهان و امیران عصر، مدایح بسیاری سروده است، آسیرانجام تمایلات پارسایی که از آغاز در وی وجود داشت، در طی سفر مکه و از تأثیر روضه پیامبر(ص) در ایشان قوت بیشتری یافت که حسان عجم شد و مثل حسان که ستایشگر پیامبر (ص) بود، به مدح پیامبر بسنده کرد و از ستایش دیگران کناره گرفت (زرین‌کوب، ۱۳۸۳: ۱۷).

۱-۱- بیان مسئله

شوقی و خاقانی با دو زبان متفاوت و در دو کشور غیر همسایه زندگی کرده‌اند، اما مفاهیم و مضامین مشترکی به‌خصوص در مدح پیامبر(ص) در اشعار آنها مشهود است. استمرار این نوع مدایح نبوی در شعر احمد شوقی و خاقانی با دو ملیت متفاوت و فاصله زمانی طولانی بعد از قرن‌ها بدین معناست که پیامبر(ص) در زندگی هر مسلمانی با هر گرایشی تا قیامت حضوری پر معنا دارد. حضوری که نشانه جاودانه بودن رسالت حضرت

و ماندن او در قلب‌ها همچون صدر اسلام است. به گونه‌ای که این مدح و ستایش، در آثار خیل عظیمی از شاعران مسلمان به صورت مفصل همچون این دو شاعر به صورت جست‌وجو و گریخته دیده می‌شود. کمتر شاعر مسلمانی است که در دیوانش شعری از مدح نبی اکرم (ص) نباشد. بنابراین، ضرورت پژوهش پیرامون چگونگی مدایح شوقی و خاقانی به-عنوان شاعرانی که هر یک در دیوان خویش به واسطه تأثیرپذیری از قرآن و فرهنگ دینی مشترک توجهی ویژه به پیامبر (ص) مبذول داشته‌اند، احساس می‌شود، تا در خلال آن بتوان به جنبه‌های مضامین مشترک اشعار این دو شاعر پی برد. پژوهش حاضر درصدد پاسخ‌گویی به این است که خصوصیات و ارزش مدایح نبوی در دیوان شوقی و خاقانی چگونه است و اینکه این دو شاعر در مدایح نبوی خود از قرآن کریم و سیره نبوی تا چه میزان تأثیر پذیرفته‌اند؟

۱-۲- اهمیت و ضرورت پژوهش

در بیان اهمیت و ضرورت این پژوهش می‌توان گفت که هر دو شاعر در اشعار خود، به موارد و مضامین مشترکی از قرآن، سیره و شخصیت پیامبر (ص) از جمله معراج و فضایل ایشان اشاره کرده‌اند که می‌تواند ریشه در مسلمان بودن آن دو داشته باشد. بدون شک وجوه تفاوتی نیز میان آن دو وجود دارد که به نظر می‌رسد ناشی از اختلاف زمانی و محیط جغرافیایی و روحی آن‌ها باشد. هدف از پژوهش حاضر، بیان نزدیکی دو فرهنگ فارسی و عربی در حوزه مدایح نبوی با تکیه بر مضامین و مفاهیم مشترک و نوع نگاه هر یک از دو شاعر به پیامبر (ص) و فرهنگ دینی است. از این رو، مقاله حاضر به بررسی و تحلیل مدایح نبوی این دو شاعر بلند آوازه در عرصه شعر و ادب پرداخته است.

۱-۳- پیشینه پژوهش

از جمله پژوهش‌هایی که در زمینه مدایح نبوی شوقی و خاقانی به صورتی مجزا ارائه شده است می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۱- مقاله «بررسی تطبیقی مدح پیامبر اکرم (ص) در اشعار صفی‌الدین حلّی و خاقانی» نوشته علی اسودی و همکاران. این پژوهش به بررسی وجوه اشتراک و افتراق مدح

حضرت محمد (ص) با رویکرد مکتب تطبیقی آمریکایی پرداخته است. که در آن استخدام معانی متنوع، وسعت دایره تخیل، اصرار بر تناسب‌های لفظی و معنوی کلام و نیز تلمیح به آیات و احادیث و حوادث تاریخی، ذکر شده که منجر به پیچیدگی و دشوار شدن فهم بسیاری از ابیات این دو شاعر گشته است.

۲- پایان‌نامه بررسی و نقد مدائح نبوی احمد شوقی نوشته حسن سرباز. این پژوهش اشاره داشته است که مدح یکی از ابواب گسترده در شعر عرب است که در دوره اسلامی در پرتو ارزش‌های اسلامی در محتوا و معانی و موضوعات سنتی جاهلی آن تغییراتی پدید آمد که از جمله می‌توان به ورود معانی اسلامی و توجه به فضایل معنوی اشاره نمود. در دوره اموی و عباسی به‌علت بحران قدرت و انحراف آراء به سیاست و وابستگی شعرای نامدار به دربار حکام، مدایح نبوی با کم‌مهری مواجه شد و در ضمن مدح اهل بیت (ع) به آن پرداخته شد. در دور معاصر احمد شوقی که شاعری مسلمان و دارای اندیشه دینی بود، توانست با ذوق سلیم خود شاهکارهای زیبایی در زمینه مدایح نبوی بیافریند، که هر چند در خلق آن‌ها به بوصیری نظر داشته ولی توانسته است با فهم عمیق و شعور لطیف و اسلوب متین خود، در بعضی مضامین از او پیشی بگیرد و مفاهیم جدیدی ارائه دهد.

۳- مقاله بررسی تطبیقی مدایح نبوی در شعر جمال‌الدین عبدالرزاق و احمد شوقی نوشته ناصر محسنی‌نیا و آرزو پوریزدان پناه. این مقاله، پیشینه و سابقه این نوع ادبی را بررسی کرده و وضعیت و چگونگی مدایح نبوی در ادوار مختلف ادب فارسی و عربی پرداخته شده است و نیز چهره‌های شاخص و برجسته این گونه ادبی چه در ادب فارسی و چه در ادب عربی را معرفی کرده است. مبنای کار در این مقاله، مقایسه نعت رسول اکرم (ص) در ترکیب بند جمال‌الدین عبدالرزاق اصفهانی (۵۸۸ ه) و همزیه نبویه احمد شوقی (۱۹۳۲م) است. این کار با بیان وجوه اشتراک و افتراق این دو منقبت، با پیش در آمد بررسی وضعیت منقبت‌سرایی در ادب فارسی و عربی همراه می‌گردد، تا هدف را به‌گونه بهتری مشخص نماید.

۴- مقاله درآمدی تطبیقی بر مدائح نبوی شوقی و بهار نوشته ابوالحسن امین مقدسی. این مقاله به این اشاره دارد که ادب مقارن یا ادب تطبیقی در تاریخ ادب فارسی و عربی

ریشه‌ای کهن دارد و در تاریخ معاصر نیز به‌خصوص در کشورهای عربی به‌ویژه مصر آثار قابل‌اعتنایی در این زمینه به چشم می‌خورد و مقایسه دو شاعری همچون بهار و شوقی از آن جهت مورد تأکید است که هر دو شاعر از شرایط سیاسی، فرهنگی و مذهبی نسبتاً مشترکی برخوردارند و در یک عصر زندگی می‌کنند. از سوی دیگر، هر دو متعلق به دو تمدن کهن ایران و مصرند و شعراء درجه یک زمان خویش محسوب می‌شوند. هر دو شاعر از عقب‌ماندگی مسلمانان انتقاد کرده و زبان اعتراض گشوده‌اند. مقایسه مدائح نبوی دو شاعر با توجه به موضوعات مشترک همچون: معراج، امی بودن، برتری پیامبر(ص) و ترسیم اوضاع مسلمین برای پیامبر(ص)، قابل مقایسه و سنجش است، این مقارنه براساس مدائح نبوی مختلف دیوان‌های هر دو شاعر صورت گرفته است.

۵- مقاله سیمای پیامبر اعظم(ص) در دیوان خاقانی نوشته جهانگیر صفری و روشنگر رضایی. در این مقاله تلاش شده است سیمای حضرت رسول اکرم(ص) در دیوان خاقانی بررسی و تحلیل شود. ابتدا با استفاده از منابع و مراجع به حوادث تاریخی و خصائل فردی و اجتماعی آن حضرت و زندگی مبارک ایشان اشاره‌ای مختصر شده و سپس شواهد شعری مناسب از دیوان خاقانی ذکر گردیده است. همچنین به مواردی از جلوه‌های سخنان و احادیث آن حضرت در شعر خاقانی توجه شده و با توجه به نمونه‌های متعدد و متنوع شعری در این خصوص در دیوان خاقانی، می‌توان توجه و ارادت خاقانی را به دین و حضرت رسول(ص) دریافت و گفت که خاقانی با استفاده از زندگی و سخنان حضرت رسول(ص) غنایی خاص به شعر خود بخشیده و آن را متبرک ساخته است.

۱-۴- روش پژوهش

از آنجایی که برخی اشعار این دو شاعر در چارچوب مکتب فرانسوی است لذا، سعی شده است از اسلوب تطبیقی این مکتب جهت مقایسه و تطبیق مدایح آن‌ها بهره برده شود. در این پژوهش ابتدا نگاهی اجمالی به شرح حال هر دو شاعر و شخصیت ادبی آن‌ها داشته و وجوه اشتراک و اندکی افتراق مدایح آن‌ها از لحاظ مضامین مورد پژوهش قرار گرفته شده است، سپس شواهدی از اشعار دیوان هر دو شاعر دال بر مطالب ذکر شده آورده شده است.

۱-۵-۰- مبانی نظری پژوهش

۱-۵-۱- ادبیات تطبیقی

ادبیات تطبیقی عبارت است از تحقیق در باب روابط و مناسبات بین ادبیات ملل و اقوام مختلف جهان (زرین کوب، ۱۳۹۲: ۱۲۵). این دانش جدید برای درک تاریخ ادبیات و نقد ادبی نوین عنصر اساسی است (غنیمی، ۱۳۹۰: ۳۳). ادبیات تطبیقی در عصر حاضر یکی از علمی است که پژوهشگران ادبی از آن بی نیاز نیستند. پیدایش این علم در دوره ای که گرایش های تعصبی و استبداد قومی بین دولت ها رایج بود شگفت انگیز است؛ زیرا ادبیات تطبیقی با تعصب های قومی هیچ پیوندی ندارد. ادبیات تطبیقی از شاهکارهای نقد ادبی است که به سنجش آثار، عناصر، انواع سبک، دوره ها، جنبش ها و چهره های ادبی و به طور کلی، مقایسه ادبیات در مفهوم کلی آن در دو یا چند فرهنگ و زبان مختلف می پردازد (رجبی، ۱۳۹۱: ۷۶). در یک تعریف موجز و ساده می توان گفت مطالعه و بررسی مقایسه ای آثاری که برخاسته از زمینه های فرهنگی متفاوت اند، در حوزه ادبیات تطبیقی قرار می گیرد (شورل، ۱۳۸۹: ۲۵). با نگاهی به ادبیات عربی و ادبیات فارسی و تاریخ این دو زبان، نقاط تلاقی بسیاری مشاهده می شود. موارد بسیاری از این برخوردها و ارتباط در مورد تاریخ ادبیات ایران و عرب در حیطه ادبیات تطبیقی، بررسی شده یا جای بررسی دارد (اکبری رکن آباد و همکاران، ۱۳۹۷: ۲۸ و ۲۹). این نوع مطالعه بیش از هر چیز، بیانگر نقاط وحدت اندیشه انسان هاست؛ اینکه چگونه اندیشه ای در نقطه ای از جهان، توسط شاعر، اندیشمند و یا ادیبی مطرح می شود و در نقطه ای دیگر، همان اندیشه به شکلی دیگر آشکار می شود، این وجه اشتراکات، نتیجه مشترکات روحی و شباهت های انسان ها با یکدیگر است (قاسملو قیداری و همکاران، ۱۴۰۲: ۹).

در ادبیات تطبیقی آنچه مورد نظر محقق و نقاد هست نفس اثر ادبی نیست، بلکه تحقیق در کیفیت تجلی و انعکاسی است که اثر ادبی قومی در ادب قوم دیگر پیدا می کند. ادب تطبیقی از مقوله نقد نفوذ است، مگر اینکه منتقد در نقد نفوذ به معنی خاص کلمه بیشتر توجه دارد به اینکه یک اثر ادبی در بین اخلاف همان قوم که آن اثر در بین آنها به وجود آمده است تا چه حد مورد اخذ و تقلید واقع شده است، ولی در ادب تطبیقی بیشتر سعی

دارد معلوم کند که آن اثر ادبی در بین اقوام و ملل دیگر عالم تا چه اندازه و چگونه مورد تقلید واقع گردیده است (زرین کوب، ۱۳۹۱: ۱۲۶).

کهن‌ترین پدیده اثرپذیری و اثرگذاری که از دیرباز بزرگ‌ترین نتایج ادبی را در برداشته تأثیر ادبیات یونان در ادبیات روم بوده است. در آثار مورخان تفکر بشری این مطلب که رم از نظر فلسفه و هنر و ادب مدیون یونان بوده مکرر اشاره شده است (غنیمی، ۱۳۹۰: ۵۰). ادبیات تطبیقی در معنای جدید آن، نخستین بار در سال ۱۸۲۷ در فرانسه به کار رفت و با گذر زمان وارد مراحل تازه‌ای شد. ادبیات تطبیقی منطبق است با آنچه که در زبان آلمانی بیان شده و آن را رشته «علم تطبیقی ادبیات» می‌نامند؛ اساساً منظور از آن اقدامی است عقلایی با هدف مطالعه و بررسی هر چیزی که گفته شود یا بتوان گفت ادبی است و مرتبط نمودن آن با دیگر عناصر تشکیل‌دهنده یک فرهنگ؛ و کسی که به این رشته می‌پردازد یک تطبیق‌گر است (شورل، ۱۳۸۹: ۲۵).

به طور کلی می‌توان گفت ادبیات تطبیقی همانطور که از نامش پیداست برای مطابقت است و مطابقت جز از راه نقد و به چالش کشیدن امکان ندارد و این امر اگر در بستر درستی پیاده شود و غرض‌ورزی در ارزیابی‌های آن دخیل نباشد به اعتقاد بسیاری از نقادان زمینه شکوفایی هر چه بیشتر ادبیات را در موضوعات مختلف فراهم می‌کند، بلکه ضمن ارتباط با فرهنگ‌های دیگر سعی در غنی کردن فرهنگ و ادبیات بومی را دارد (آزادی نیا، ۱۳۹۴: ۶). فتوحات اسلامی آغازگر عهد نوینی در رقابت‌های سیاسی و ادبی میان دو عنصر ایرانی و عرب بود و عنصر ایرانی در بارورسازی و گسترش دادن و ژرف کردن رقابت‌های گفته‌شده، نقش سازنده‌ای داشت (غنیمی، ۱۳۹۰: ۴۳۶). مناسبات متعدد ایران و عرب را به هم نزدیک کرد و بر این اساس، اینان نسبت به یکدیگر شناسایی بیشتر پیدا کردند. بسیاری از ایرانیان و اعراب به فراگیری زبان یکدیگر پرداختند و ادبیات فارسی و عربی از این پیوندها بارور و شکوفا شد. تأثیر ادبیات عرب در ادبیات فارسی دوره اسلامی، بیشتر از تأثیر فرهنگ و ادب ایران کهن در ادبیات عرب است.

۱-۵-۲- مدایح نبوی

مدیح نبوی، به شعری گفته می‌شود که به مدح پیامبر اسلام (ص) محمد بن عبدالله پرداخته است. در این اشعار از صفات ظاهری و باطنی، خلیقات، اظهار شوق برای دیدن و زیارت وی و همچنین در تقدیس اماکن مربوط به وی و ذکر معجزات او یاد می‌شود. زکی مبارک مدیح نبوی را این‌گونه تعریف می‌کند: «فنی از فنون شعری که صوفیان آن را گسترش داده‌اند و در آن بیان احساسات دینی موج می‌زند» (زکی مبارک، ۱۹۹۷: ۱۷). فن مدح نبوی همانند هر فن شعری دیگر، مراحل مختلفی را طی کرده و فراز و نشیب‌های متعددی را پشت سر گذاشته است. این فن به وسیله شاعران بزرگی چون: کعب بن زهیر و حسان بن ثابت پایه‌گذاری شد و با الهام گرفتن از قرآن کریم و سنت نبوی به حیات خود ادامه داد (پورمحمد و حسینی، ۱۳۹۲: ۳).

مدایح نبوی بخش عظیمی از میراث اسلامی و عربی گذشته را تشکیل می‌دهد و هزاران قصیده سرشار از عواطف دینی و انسانی در این زمینه سروده شده است. این نوع شعر، مانند دیگر گونه‌های ادبی، طی سالیان گذشته از لحاظ شکل و محتوا، دستخوش دگرگونی فراوانی شده است. علاوه بر این، در شعر معاصر، به شدت رنگ اجتماعی و سیاسی به خود گرفته است. این مدائح در آغاز عصر حاضر، تلاشی به منظور احیای سنت شعری گذشته بود، اما طولی نکشید که رنگ سنتی آن دگرگون شد و دغدغه‌های اجتماعی و سیاسی بر آن غلبه نمود که در نتیجه آن، این نوع شعر، در برابر امت و موضوعات سرنوشت‌ساز آن، خود را متعهد احساس نمود. بر مبنای دگرگونی‌هایی که این مدائح در ادب قدیم و جدید عربی به خود دیده است، می‌توان آن را به سه دسته تقسیم‌بندی نمود:

۱- گرایش شعری خالص (برده اول) ۲- گرایش شعری آمیخته به تصوف، معارف دینی و فلسفه (برده دوم) ۲- گرایش شعری با رنگ اجتماعی و سیاسی (در شعر معاصر) (سلیمی و احمدی، ۱۳۸۹: ۱۶).

۲- بحث و بررسی

احمد شوقی در چهار قصیده خود به مدح نبی اکرم(ص) پرداخته است. نهج البرده او بهترین قصیده مدحی است که با تأسی از برده کعب بن زهیر آن را با غزل آغاز کرده است. او در قصاید مدح پیامبر(ص) یک موضوع را دنبال می‌کند و در واقع، وحدت موضوع را حفظ می‌کند. غالباً بر اساس روایت صحیح موضوع را دنبال می‌کند و کمتر غلو در مدایحش دیده می‌شود. اما خاقانی شاعر بدیع‌سرای ادب فارسی در قصاید مدح پیامبر(ص) شیوه خاص خودش را دارد؛ به گونه‌ای که ستایش رسول خدا(ص) بیشتر از حمد و ستایش خداست، گاهی مرقد رسول را از کعبه برتر می‌داند (کندلی هریسچی، ۱۳۷۴: ۲۳۴) او در ۱۳ قصیده از دیوانش ستایش پیامبر(ص) را از خود به یادگار گذاشته است (استعلامی، ۱۳۸۷: ۶۷/۱). ستایش پیامبر(ص) و کعبه زمینه‌ای گسترده از سخن خاقانی را دربرمی‌گیرد، بلندترین و رساترین ستایش‌ها، از این دو، در گستره ادبیات فارسی از آن اوست (کزازی، ۱۳۶۸: ۲۰۱).

۲-۱- وجه تمایز شوقی از خاقانی

آنچه خواننده در نگاه اول با تورق نمودن دیوان دو شاعر و بررسی مدایح نبوی خاقانی و شوقی به دست می‌آورد، این است که از نظر کمی، احمد شوقی فقط چهار قصیده از قصاید دیوانش به مدایح نبوی اختصاص داده است (نعمتی، ۱۳۸۶: ۸۱) ولی خاقانی در سیزده قصیده دیوانش از مدح پیامبر(ص) به‌طور پراکنده سخن به میان آورده است. با مطالعه ابیات شوقی و خاقانی مشخص می‌شود که شوقی موضوع‌گرا بوده و در مدایح خود به سبک گذشتگانی همچون بوسیری عمل نموده و در موضوعی طولانی به مدح پیامبر(ص) پرداخته است، گویی در صدد نمایاندن هدف اصلی قصیده است و به دنبال آرایش لفظی در شعر خود نیست و تنها درصدد رساندن معانی به شکلی ساده است. درحالی‌که خاقانی بیشتر اسلوب‌گراست و در پی زینت بخشیدن به کلام است. او می‌خواهد با توسل به استعارات و تشبیهات، صورخیال را در شعر خود زنده‌تر نشان دهد و با ریختن مضمون در قالب تعابیر تازه‌ای، خود را از ردیف مقلدان و پیروان صاحب سبک

متمایز سازد (ماحوزی، ۱۳۷۶: ۱۱). بنابراین، می‌بینیم که معانی ساده را در قالب الفاظ و واژگانی ناآشنا می‌ریزد تا سخنش را رونقی مضاعف بخشد.

۲-۲- وجوه مشترک دو شاعر

۲-۲-۱- نشانه‌های ولادت پیامبر(ص)

هر دو شاعر اشعار زیبایی در توصیف نشانه‌های ولادت نبی اکرم(ص) سروده‌اند و حوادث هنگام تولد پیامبر(ص) را به گونه‌های مختلفی به تصویر کشیده‌اند: شوقی چنین گفته است:

لَمَّا بَشَّرْتُهَا بِأَحْمَدَ الْأَنْبَاءِ	أَشْرَقَ النُّورُ فِي الْعَوَالِمِ
إِلَيْهِ الْعُلُومُ وَالْأَسْمَاءُ	الْيَتِيمِ، الْأُمِّيِّ وَ الْبَشْرِ الْمَوْحَى

(الشوقی، ۱۴۲۷: ۲۹/۱)

ترجمه: وقتی که خبر مزده ولادت حضرت محمد(ص) داده شد، تمام دنیا نورانی شد. یتیم درس‌نخوانده‌ای که تمامی علوم و اسامی به او وحی شده بود.

خاقانی نیز چنین گفته است:

ستار بست ستاره، سماع کرد سما	گِه ولادتش ارواح خونده سوره نور
بیست قبه زربفت قبه مینا	بکوفت موبک اقبال، مرکب اجرام

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۹)

هر دو شاعر در توصیف میلاد پیامبر(ص) به نورانی شدن جهان و شادی و سرور اشاره می‌کنند. با این فرق که خاقانی دست به ابتکار می‌زند و حاضر نیست راه قدما را در بیان این معجزات بپیماید. این شادی را با این مضمون بیان می‌کند که در هنگام ولادت محمد(ص) ارواح شادی می‌کردند و ستاره زهره سه تار می‌نواخت و بقیه ستاره‌ها در موبک او به صف ایستاده بودند. آسمان همانند صوفیان به سماع و پایکوبی پرداخت و قبه‌ای از جنس پارچه زرکش بر تن کرد اما احمد شوقی بدون غموض و پیچیدگی، به تاسی از گذشتگان به ذکر حوادث اتفاق افتاده در میلاد پیامبر(ص) اشاره می‌کند.

۲-۲-۲- اخلاق پیامبر (ص)

خاقانی در توصیف اخلاق پیامبر (ص) مفهوم آیه (وَإِنَّكَ لَعَلَىٰ خُلُقٍ عَظِيمٍ) «و یقیناً تو بر بلندای سجایای اخلاقی عظیمی قرار داری» (انصاریان، ۱۳۹۵: ۵۶۴) را به نظم کشیده است:

نطقش معلمی که کند عقل را ادب
خُلُقش مُفَرَّحی که دهد روح را شفا
(همان: ۱۳)

شوقی نیز با همین مفهوم به آیه فوق اشاره می‌کند:

یا مَنْ لَهُ الْاِخْلَاقُ مَا تَهْوَى الْعِلَاءُ
لَوْلَمْ تَقُمْ دِينًا لِقَامَتِ وَحْدَهَا
زانتک فی الخُلُقِ الْعَظِيمِ شَمَائِلٌ
منها وما يَتَعَشَّقُ الْكِبْرَاءُ
دیناً تُضِيءُ بِنُورِهِ الْاَنَاءُ
يُغْرِى بِهِنَّ وَ يُوَلِّعُ الْكِرْمَاءُ
(الشوقی، ۱۴۲۷: ۳۵/۱)

ترجمه: ای صاحب اخلاقی که بزرگان آرزوی داشتن آن را دارند و صاحبان قدرت عاشق آن هستند اگر دینی برپا نکردی؛ اخلاق تو به تنهایی دینی را برپا می‌کند که نور آن همه تاریکی‌ها را روشن می‌نماید. ویژگی‌های والای اخلاقی چنان شما را زینت بخشیده است که سخاوتمندان شیفته آن شده و حسرت آن را می‌خورند.

۲-۲-۳- خلقت پیامبر (ص)

در مورد خلقت پیامبر (ص) هر دو شاعر به شکل‌های مختلفی اشاره کرده‌اند. خاقانی در این زمینه گفته است:

او مالکُ الرِّقَابِ دوگیتی، و بر درش
در کهتری، مشجره آورده انبیاء
هم موسی از دلالت او گشته مُصْطَنَعُ
هم آدم از شفاعت او گشته مُجْتَبِی
(خاقانی، ۱۳۷۵: ۱۳)

در ابیات خاقانی پیامبران دیگر حتی آبا و اجدادشان مدیون حضرت محمد (ص) هستند. او نبوت حضرت موسی (ع) و حضرت آدم (ع) را به واسطه حضرت محمد (ص) می‌داند و می‌گوید: پیش از ازل هنگامی که هنوز آفرینش آغاز نشده بود، پروردگار

محمد(ص) را به پیشوایی کائنات برگزیده بود، حتی محرومیت ابلیس نیز به فرمان محمد(ص) قرار داده و هدف نهایی آفرینش این جهان حضرت محمد(ص) است. شوقی نیز در این باره گفته است:

بَكَ بَشَرَ اللّٰهُ السَّمَاءَ فَرِيَّتَ وَتَضَوَّعَتْ مَسْكَاً بَكَ الْغِبْرَاءُ
(الشوقی، ۱۴۲۷: ۳۵/۱)

ترجمه: خداوند ولادت تو را به آسمان مژده داد و آسمان خود را آراست و زمین به خاطر ولادت تو پر از عطر و مشک شد.

خاقانی در لفظ اشعارش به غلو روی آورده و پیامبر(ص) را مالک الرقاب و خدای انبیاء معرفی کرده که خلاف نصّ صریح آیات قرآن است. ولی شوقی کاملاً مفهومی اشاره می- کند و خیلی ساده و پوشیده و بسیار موخّذانه هدف از خلقت پیامبر(ص) را به تصویر می- کشد. او وجود پیامبر(ص) را سبب زینت آسمان و انتشار بوی مشک در زمین دانسته است و خبر می- دهد که خداوند میلاد او را به آسمان بشارت داده است.

۲-۲-۴- ساقی حوض کوثر

شوقی در مَدایح خود، رسول خدا(ص) را به عنوان صاحب و ساقی حوض کوثر معرفی می- کند. از دیدگاه وی سایر پیامبران و فرشته مقربّ خداوند نیز منتظر سیراب شدن از دست پیامبر(ص) هستند. او معتقد است که در دنیا صالحان را از نظر معنوی سیراب می- کند و در قیامت پاداش نیک آن‌ها را که ذخیره قیامت خود نموده‌اند به دستور خدا از حوض کوثر می- دهد:

عَرْشُ الْقِيَامَةِ أَنْتَ تَحْتَ لَوَائِهِ وَ الْحَوْضُ
أَنْتَ حِيَالَهُ السَّقَاءُ

تروی و تسقی الصالحین ثوبهم و الصالحاتُ ذخائرٌ و جزاءُ
(الشوقی، ۱۴۲۷: ۳۳/۱)

ترجمه: در صحنه روز قیامت تو پرچمدار هستی و در کنار حوض کوثر ساقی آن چشمه تو هستی که به افراد صالح آب می- نوشانی و سیرابشان می- کنی و اعمال صالح برای آن‌ها پاداش و اندوخته است.

خاقانی نیز در مدایح خود بارها به حوض کوثر اشاره می‌کند. او در شعر خود از اهمیت آب حوض سخن می‌گوید و حوض باغ ممدوح را پر شده از آب حوض کوثر می‌داند که درختان باغ، از این حوض سیراب می‌شوند و میوه عظمت و جلال و شکوه می‌دهند. وی همچون شوقی، ساقی کوثر را پیامبر بزرگوار اسلام (ص) می‌داند:

کاریز برده کوثر در حوض‌های ماهی پیوند کرده طوبی با شاخه‌های عرعر

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۱۲۹)

امروز که تشنه زیر خاکی فیض از کرم خدات جویم

فردا به بهشت گشته سیراب در کوثر مصطفات جویم

(همان: ۲۰۹)

۲-۲-۵- معجزات یا نشانه‌های نبوت رسول خدا(ص)

معجزه همان خرق نوامیس یا قوانین جهان هستی است که خداوند پاک و منزّه آن را به پیامبران بخشیده تا با آن مردم را به راه حق رهنمون سازند و به وسیله آن پیامبران را تأیید می‌نماید و به مردم تأکید می‌کند که این پیامبران او هستند (شعراوی، ۶۷۱). شوقی قرآن کریم را بزرگترین معجزه پیامبر(ص) می‌داند که از طریق وحی بر قلب مبارک او فرود آمد و همچون آب گوارا از چشمه‌ای پاک و خوش‌گوار تراوش نمود:

و الوحیٰ یَقَطُّرُ سَلْسَلًا مِنْ سَلْسَلٍ و اللّٰوْحُ و الْقَلَمُ الْبَدِیْعُ رِوَاءُ

حَدِیْقَةُ الْفُرْقَانِ ضَاحِكَةً الرِّبَا بالترجمانِ شَدِیْقَةٍ غَنَاءُ

(الشوقی، ۱۴۲۷: ۲۸/۱)

ترجمه: وحی زنجیروار فرود می‌آید و لوح و قلم نوآور راوی آن هستند. قرآن کریم باغ حقیقت با منظره‌ای خندان و عطر و بوی خوش الحان است.

خاقانی هم در توصیف معجزه نبی اکرم(ص) چنین گوید:

چون زبان ملک سخن دارد من از صدر رسول در سر دستار منشور زبان آورده‌ام

بلکه در مدح رسول الله به توقیع رضاش بر جهان منشور ملک جاودان آورده‌ام

مصطفی گوید که سحر است از بیان من ساحرم کاندرا اعجاز سخن سحر بیان آورده‌ام

(خاقانی، ۱۳۷۵: ۱۳۷)

۲-۲-۶- معجزه اسراء و معراج پیامبر (ص)

در زندگی حضرت محمد(ص) حوادث و معجزات فراوانی به وقوع پیوسته است که اسراء و معراج پیامبر(ص) از شگفت انگیزترین و زیباترین صحنه های زندگی پیامبر(ص) است و در قرآن کریم و روایات و احادیث مختلفی به آن پرداخته شده و جولانگاه موضوعی بسیاری از شاعران و نویسندگان و پژوهشگران حوزه اسلامی قرار گرفته است که هر دو شاعر از زوایای مختلفی به آن پرداخته اند. احمد شوقی داستان اسراء و معراج را به تفصیل بیان می کند، تا جایی که متهم به نقل گرایی صرف می شود (مقدسی، ۱۳۸۳: ۱۳). سیر شبانه پیامبر و انتظار ملائک و پیامبران را به تصویر می کشد و مسیر حرکت پیامبر(ص) را دنبال می کند:

أسرى بك الله ليلاً إذ ملائكُهُ
والرُّسُلُ في المسجد الأقصى على قَدَمِ
لَمَّا خَطَرَتْ به التَّفَوُّا بسِيدهم
كاشهب بالبدر أو كالجند بالعلم
(الشوقی، ۱۴۲۷: ۱۹۸/۱)

ترجمه: خداوند تو را شب هنگام زمانی که فرشته ها و پیامبران در مسجدالاقصی به صف ایستاده بودند به سوی خودش برد. وقتی به سوی خدا پر گشودی همه پیامبران به سرور خود همانند توجه شهاب ها به ماه کامل یا همانند نگاه سربازان به پرچم خیره شدند. خاقانی نیز در مدایحش به برخی از معجزات پیامبر(ص) اشاره می کند. او با تعبیرات زیبایی معراج را به تصویر می کشد:

آن شب که سوی کعبه خلت نهاد روی
آمد پی متابعتش کوه در روش
این غول دار بادیه را کرد زیر پا
رفت از پی مشایعتش سنگ در هوا
(خاقانی، ۱۳۷۵: ۱۳)

او در ادامه به فرشتگانی اشاره می کند که با عطرهایی که بویش شش جهت عالم را گرفته بود به استقبال حضرت محمد(ص) آمدند:

روحانیان مثلث عطری بسوخته
از عطرها مسدس عالم شده ملا
(همان: ۱۳)

او در این سفر به مرکب پیامبر(ص) اشاره می کند که وی را به بیت المقدس رسانده

است:

از شیب تازیانه او، عرش را هراس و از شیبه تکاور او، چرخ را صدا
(همان جا)

او در این سفر به همراه و راهنمای پیامبر(ص) جبریل امین اشاره می‌کند. درست همان چیزی که شوقی می‌گوید: مرکب محمد(ص) بال جبریل است و به این اشاره دارد که در زیر درخت سدره‌المتهی جبریل دیگر جلوتر نرفت:

روح القدس خریطه کش اودرآن طریق روح الامین جنبه بر اودران فضا
زو باز مانده غاشیه دارش میان راه سلطان دهر گفته که: ای خواجه تا کجا؟
بنوشته هفت چرخ، ورسیده به مستقیم بگذشته از مسافت، و رفته به متنها
(همان جا)

خاقانی گفتگوی خداوند متعال با پیامبرش را این‌گونه در مصرع دوم به تصویر می‌کشد که سوال کننده محمد(ص) است که می‌گوید کجا بنشینم که پاسخ می‌شنود اینجا کنار خودم:

زان سوی عرش رفته هزاران هزار میل خود گفته: این آنزل؟ و حق گفته: هیئنا

(همان جا)

شوقی با این تفصیلی که از معراج سخن می‌گوید، از قاب قوسین سخنی به میان نیاورده است، ولی خاقانی در قصیده اول بیت سوم به آن اشاره می‌کند:

با تو قرب قاب قوسین آن‌گه افتد عشق را کز صفات خود به بُعد المشرقین مانی جدا

(همان: ۳)

با چشم‌پوشی از برخی موارد در ادبیات این دو شاعر در این بخش می‌بینیم که هم شوقی و هم خاقانی برای بیان این معجزه پیامبر(ص) از چارچوب قرآن و روایت‌های مشهور بهره گرفته‌اند. شوقی بیشتر به مضمون و محتوای واقعه معراج همچون قدمای خود نظر داشته و از تعبیرات بسیار ساده و رسا استفاده کرده است در حالی که، خاقانی با بهره‌گیری از ادبیات صوفیانه و الفاظ و تعابیر متنوع و رنگارنگ و استفاده فراوان از آرایه‌های

بدیعی نظیر: استعاره، تشبیه و کنایه جلوه‌ای زیباتر و قابل تعمق‌تر به اشعارش بخشیده است.

۳- نتیجه‌گیری

خاقانی و شوقی در مدایح خود از مضامین مشترک فراوانی استفاده کرده‌اند. اقتباس از آیات قرآن و روایات مختلف در اشعار هر دو شاعر منجر به استحکام و غنای مدایح نبوی این دو شاعر گشته است. شوقی و خاقانی در بیشتر موارد به آرایه افکار و معانی مشترکی پرداخته‌اند، این همگونی در معنا، بدین سبب است که آنان در تصوّرشان نسبت به شخص پیامبر(ص) تحت تأثیر منابعی مشترک همچون قرآن، سنت، کتاب‌های تاریخی و آثار و روایت‌ها قرار گرفته بودند. قصایدی که خاقانی در مدح پیامبر(ص) سروده، بیشتر از قصاید احمد شوقی است. خاقانی در مدایح خود برخلاف شوقی چنان غرق در ادبیات و مصطلحات صوفیانه است که انسان نمی‌تواند باور کند که مسلک صوفی‌گری نداشته باشد. خاقانی در مدایح خود به موضوعات دیگری از جمله: نیایش خداوند غیر از مدح پیامبر(ص) می‌پردازد در حالی که، شوقی یک موضوع را دنبال می‌کند، اما با مضامین متفاوت. مدایح شوقی و خاقانی با وجود دو فرهنگ متفاوت و زندگی در دو قرن متفاوت و دور از هم و با وجود اختلاف زبان و منطقه از وجوه مشترک فراوانی برخوردارند. در مدایح خاقانی که متأثر از ادبیات صوفیانه است، گاهی درون مایه‌هایی به چشم می‌خورد که مبالغه در آن به حدی است که با آیات و روایات قرآنی و احادیث نبوی در تضاد آشکار است. روش به کارگیری آیات و احادیث در مدایح نبوی آنان بسیار متنوع است؛ این دو شاعر از شیوه‌های مختلف: تلمیح، اقتباس‌های مستقیم، لغوی و معنایی در خدمت معانی مختلف با عبارت به کار گرفته شده، استفاده کرده‌اند.

منابع

کتاب‌ها

- ۱- قرآن کریم، (۱۳۹۵) ترجمه حسین انصاریان، قم: نشتا.
- ۲- استعلامی، محمد، (۱۳۸۷)، نقد و شرح قصائد خاقانی بر اساس تقریرات استاد بدیع الزمان فروزانفر، متن قصائد مطابق دیوان تصحیح استاد سیدضیاء الدین سجادی، تهران: زوآر.
- ۳- انصاری، محمود شکیب، (۱۳۷۶)، تطور الادب العربی الحدیث، اهواز: دانشگاه شهیدچمران اهواز.
- ۴- ابوزهره، محمد، (۱۳۷۵)، خاتم پیامبران، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۵- اشرف زاده، رضا، (۱۳۸۵)، گزیده اشعار خاقانی، تهران: اساطیر.
- ۶- الخفاجی، محمد عبدالمنعم، (۱۹۸۵)، الادب العربی الحدیث، قاهره: دارالمعارف.
- ۷- الخیاط، جلال و علوان ازهر شریف، (۱۳۸۵)، تاریخ ادبیات معاصر عرب، ترجمه محمود فضیلت، کرمانشاه: دانشگاه رازی.
- ۸- دشتی نیشابوری، محمد، (۱۳۹۳)، آسمان مدینه، شرح تطبیقی برده و نهج البرده در ستایش پیامبر اسلام (ص)، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
- ۹- راستگو، سید محمد، (۱۳۸۹)، تجلّی قرآن و حدیث در شعر فارسی، تهران: سمت.
- ۱۰- رهبر، خطیب، (۱۳۶۸)، غزلیات استاد سخن سعدی شیرازی، تهران: سعدی (سرای سخن).
- ۱۱- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۸۳)، دیدار با کعبه جان، تهران: سخن.
- ۱۲- _____، (۱۳۹۲)، نقد ادبی، تهران: امیرکبیر.
- ۱۳- زکی مبارک، محمد، (۱۹۹۷)، المدائح النبویه، دمشق: مکتبه الشرق الجدید.
- ۱۴- سجادی، ضیاء الدین، (۱۳۵۷)، دیوان خاقانی شروانی، تهران: زوآر.
- ۱۵- السجستانی، ابوداود، (۲۰۰۹)، سنن ابی داود، دمشق: دارالرساله العالمیه.
- ۱۶- شامی، یحیی و عکاری، سوزی، (۲۰۰۴)، لآلی من الشرق، بیروت: دارالفکر العربی.
- ۱۷- شورل، ایو، (۱۳۸۹)، ادبیات تطبیقی، ترجمه طهمورث ساجدی، تهران: امیرکبیر.

- ۱۸- شوقی، احمد، (۲۰۰۶)، الشوقیات، بیروت: دارالکتب العربی.
- ۱۹- ضیف، شوقی، (۱۹۵۳)، شوقی شاعر العصر الحدیث، قاهره: دارالمعارف.
- ۲۰- غنیمی هلال، محمد، (۱۳۹۰)، ادبیات تطبیقی (تاریخ و تحول، اثرپذیری و اثرگذاری فرهنگ و ادب اسلامی)، ترجمه سید مرتضی آیت‌الله زاده شیرازی، تهران: امیرکبیر.
- ۲۱- فروزانفر، بدیع الزمان، (۱۳۸۷)، احادیث و قصص مثنوی، ترجمه و تنظیم: حسین داوودی، تهران: امیرکبیر.
- ۲۲- _____، (۱۳۷۵)، دیوان خاقانی شروانی، تهران: نگاه.
- ۲۳- فروخ، عمر، (۱۹۶۹)، الجدید فی الادب العربی، بیروت: دارالعلم.
- ۲۴- الفاخوری، حنا، (۱۳۷۷)، تاریخ ادبیات عربی، تهران: توس.
- ۲۵- القرطبی، محمد ابن احمد انصاری، (۱۹۹۹)، الجامع لاحکام القرآن، بیروت: دارالفکر.
- ۲۶- کندلی هریسچی، غفار، (۱۳۷۴)، خاقانی شروانی حیات، زمان و محیط او، تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- ۲۷- کزازی، جلال‌الدین، (۱۳۶۸)، رخسار صبح، تهران: مرکز.
- ۲۸- ماحوزی، مهدی، (۱۳۷۶)، آتش اندر چنگ، تهران: سخن.
- ۲۹- المجلسی، الشیخ محمدباقر، (۱۹۸۳)، بحار الانوار، بیروت: مؤسسه الوفاء.

مقالات

- ۱- اکبری رکن‌آباد، اعظم، محبوبه خراسانی و شهرزاد نیازی، (۱۳۹۷)، «مقایسه تطبیقی میهن‌دوستی در اشعار فرخی یزدی و بشاره‌الخوری»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال ۲، شماره ۴، صص ۲۷-۵۹.
- ۲- امین مقدسی، ابوالحسن، (۱۳۸۳)، «درآمدی تطبیقی بر مدائح نبوی شوقی و بهار»، مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران زبان و ادبیات عربی، صص ۱-۱۸.

- ۳- امین مقدّسی، ابوالحسن و افتخاری، زینب، (۱۳۹۳)، «بررسی تطبیقی مدایح نبوی در دیوان بوصیری و خاقانی»، کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی (مطالعات تطبیقی عربی-فارسی) دانشگاه رازی، کرمانشاه، سال ۴، شماره ۱۵، صص ۱-۲۳.
- ۴- ابویسانی، حسین و سلیمی‌نژاد، انصار و بنی‌پولاد، موحد، (۱۳۹۱)، «بررسی تطبیقی وجوه اشتراک و افتراق در مدایح نبوی خاقانی و برده بوصیری»، مجموعه مقالات همایش ملی ادبیات تطبیقی (فارسی-عربی)، جلد ۱ (الف-س)، دانشگاه رازی، کرمانشاه، صص ۱-۱۹.
- ۵- رجبی، فرهاد، (۱۳۹۱)، «رسالت طنز در شعر میرزاده عشقی و احمد مطر»، زبان و ادبیات عربی - شماره ۷، صص ۷۳-۱۰۴.
- ۶- سیدی، سیدحسین، (۱۳۹۰)، «درآمدی توصیفی-تحلیلی بر چیستی و ماهیت ادبیات تطبیقی»، کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی دانشگاه رازی، سال ۱، شماره ۳، صص ۱-۲۱.
- ۷- قاسملو قیداری، معصومه؛ مرتضی رزاق‌پور و محمد اسماعیل ابراهیمی، (۱۴۰۲)، «مقایسه تطبیقی مؤلفه‌های عشق در اندیشه مولانا جلال‌الدین بلخی و اروین یالوم»، جستارنامه ادبیات تطبیقی، سال ۷، شماره ۲۳، صص ۱-۲۹.
- ۸- نعمتی، رقیه، (۱۳۸۶)، «الالتزام الدینی و الاجتماعي فی اشعار احمد شوقی»، پایان‌نامه دانشگاه آزاد کرمانشاه.